

РАДОМИР В. ИВАНОВИЋ

**МЕТОДЕ И МОДЕЛИ МОНОГРАФСКОГ
ПРОУЧАВАЊА КЊИЖЕВНОГ ОПУСА
Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ
(Прилог теорији рецепције)**

Михаилу Т. Лалићу

„Свако излагање о Достојевском
почиње стрепњом, а завршава
се осећањем неиспуњеног дуга”.

М. Бабовић

САЖЕТАК: У недавно припремљеном избору – *Методи и домени савремене науке о књижевности* (2020) основну пажњу посветио сам проучавању продукционог модела, а у најновијој студији проучавању рецептивног модела и компаратистичком кључу тумачења и разумевања. Студија је подељена у четири одељка:

– Први је посвећен аналитичком диптихону М. М. Бахтина: *Проблеми сиваралашива Досіјоевскоі* (1929), као изворници, и *Проблеми йоейике Досіјоевскоі* (1963), као изведеници.

– Други, аналитичком диптихону М. Бабовића – *Досіјоевски код Срба* (1961) и *Сиваралашиво Досіјоевскоі* (1981).

– Трећи – аналитичком диптихону М. Јовановића: *Досіјоевски: од романа йајни ка роману-миџа* (1992) и *Досіјоевски: од романа йајни ка роману-миџа. Мејаморфога жанра* (1993).

– Четврти је посвећен „Напоменама”. У њему је саопштена примарна и секундарна библиографија, као и низ неопходних информација.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: славистика, југославистика, методе, модели, врсте, жанрови, достојевистика, теорија, пракса, рецепција, ерудиција, компаратистика и културологија

1. ДИЈАХРОНИЈА, СИНХРОНИЈА И ТЕОРИЈСКА АКТУЕЛИЗАЦИЈА ТЕМАТИКЕ И ПРОБЛЕМАТИКЕ (Михаил Бахтин: *Проблеми њоеџике Досџојевској*, 1929, 1963)

Већ при првом сусрету са комплексним, значајним и жанровски разнородним делима научног опуса Михаила М. Бахтина (1885–1975) постаје очигледно да свестрано образовани и надахнути стваралац и мислилац посебну пажњу придаје реторици наслова, поднаслова и међунаслова, више као чврстим терминима него као терминима – индикаторима. На одрживост изреченог закључка илустративно указује минимална, али суштински и методолошки значајна корекција насловне изворнице у изведеници. После четири деценије Бахтин је првобитни наслов књиге – *Проблеми сџваралацџива Досџојевској* (1929) преиначио у *Проблеми њоеџике Досџојевској* (1963), која скоро постаје образац модерно конципиране поетичке, ноетичке и естетичке монографије посвећене опусу Достојевског (1821–1881), али и независно од анализираних дела.

Нови стожер модернизације аутор остварује помоћу мултидисциплинарног приступа идеографема *њоеџика*, која постаје ново „идеографско чвориште” и место на коме се мире многе противуречности, како у друштвеним тако и у хуманистичким наукама.¹ Ново чвориште укрштаја различитих духовних дисциплина без посредника указује на богаћење аналитичког инструментаријума (метода и модела), с једне, као и на значај актуелизације и проблематизације тема, проблема и апорема, с друге стране. На априорно постављене циљеве Бахтин указује пажљиво одабраним, дефинисаним и пласираним парадигмама сопственог начина стварања и промишљања о оствареном, а оне се могу концентрисати око три тачке укрштаја:

1. Покрет структурализма у највећој мери се ослања на разлици двеју епоха: XIX века као века „историзације свести”, односно XX века као „века теоретизације свести”. На ту законитост промене глобалне идеје указује Владимир Ј. Проп у књизи *Проблеми комике и смеха* (Москва, 1976, и Београд, 1984), као и Ханс Георг Гадамер у невеликој књизи – *Похвала џеорији* (1996). Проп о томе пише: „Теорија је потребна свакој врсти сазнања. Ниједна наука не може данас без теорије. Теорија има, пре свега, спознајни карактер, а њено познавање је вид научног погледа на свет.”

---

¹ Бахтин је својом реториком видно утицао на велик број књижевних дела ове провинијенције. И сџм сам објавио знатан низ сродних наслова: *Поеџика Косџе Раџина* (1979), *Поеџика Славка Јаневској*, I–II (1989), *Поеџика Рисџа Раџковиџа* (1990), *Писање као сугбина* (*Поеџика Михаила Лалиџа*), 1994, *По сунчаном сџџу* (*Поеџика и есџеџика Владана Деснице*), 2001, *Њеџошце њоеџика и есџеџика* (2002), *Маџџа и мудросџ* (*Поеџија и њоеџика Блаџа Конеској*), 2004, као и једну књигу студија и огледа – *Поеџика и криџика* (1988).

2. Инсистирајући на структуралној слојевитости и књижевно-уметничког и научног текста, структуралисти су свесрдно предлагали употребу система, систематизације и систематике, насупротив новом таласу научника (на челу са Жаком Бофреом) који користи много ширу палету научних дисциплина (науку о науци, филозофију књижевности, психологију стваралаштва итд.). Оспоравање *система* траје више деценија (од Бодлера до А. Компањона). У нашем културном ареалу у дискусију се укључила умна И. Секулић, тврдећи да би у духовним дисциплинама уместо *крућа* (као симбола затворености) требало употребљавати *сйиралу* (као симбол отворености). Дакле, уместо *систематизације* корисније је користити процес *проблематизације*, што је синоним за употребу актуелизације, дијалектике и антидогматике, било да је реч о решивим проблемима, било о нерешивим апоријама.

3. У досадашњој аналитичкој пракси махом су употребљаване две врсте књижевнонаучних перспектива: *дијахронија* и *синхронија*, све док Ханс Роберт Јаус, оснивач теорије рецепције, није предложио и трећу: перспективу *историјске актуелизације*. Много пре Јауса, Бахтин се залагао за перспективу *историјске актуелизације*, што потврђује нагао развој теорије текста, као и појава нове дисциплине – *текстологије* (видети књиге Б. М. Ејхенбаума, 1962, Д. С. Лихачова, 1966, З. Ј. Шмита – *Теорија текста*, 1973, и Д. Иванића – *Основи текстологије*, 2001). У последњој, за живота објављеној књизи – *Естетика словесног творчества* (Москва, 1979), Бахтин резолутно тврди:

Наука о књижевности мора установити тешњу везу са историјом културе. Књижевност је неодвојиви део културе и она се не може схватити изван свеопштег контекста читаве културе дате епохе [...]. У свакој културној прошлости запретани су смислови огромних могућности који су остали скривени, непознати и неискоришћени на растојањима историјског живота те културе. Сваки смисао открива своју дубину када се сретне и додирне са другим и другачијим смислом. Тада међу њима почиње дијалог који превладава учауреност и једностраност тих смислова и тих култура.²

Најкраће речено, и у хронолошком и у каузалном поретку, природно је, и логички прихватљиво, да перспектива историјске

---

² У књизи *Вопросы литературы и эстетики* Бахтин посебну пажњу поклања књижевној реторици пишући: „Возможно, однако и такое принципиальное разрешение нашей дилеммы: можно вспомнить забытую риторику, в ведении которой на протяжении веков находилась вся художественная проза” (стр. 80).

актуелизације претходи перспективи теоријске актуелизације и проблематизације анализиране грађе.

Од три филозофске дисциплине Бахтин посебну пажњу поклања епистемологији и аксиологији. Попут Велека, и он се залаже за процес вредновања и превредновања уметничких и научних вредности и примењује строго одабрану критеристику. Добровољно се одриче од „насиља сциентизма” и гомилања непотребних књижевноисторијских подробности, коментаришући на више или мање простора туђе монографије, расправе, студије и огледе. Чврсто уверен у трајну актуелност предложене историјске актуелизације, Бахтин настоји да што више приближи методе ретроспекције, интроспекције и проспекције, уверен да полифонијски приступ отвара перспективе садашњих и будућих испитивања, па тим поводом пише: „Само у светлости оног основног уметничког задатка Достојевског који смо формулисали може бити схваћен дубоко органски карактер његове поетике, њена дубока доследност и целовитост” (стр. 13). Уједно, примењени аналитички модели помажу ширењу и продубљивању сазнања искустава, било у контексту националне, било у контексту наднационалне књижевности, у непрекидном трагању за есенцијом појава, процеса и претпоставки.

Стогим избором достојевиста о којима пише Бахтин, уз помоћ индукције и дедукције, све чешће указује на потребу мултидисциплинарног проучавања. У средишту његове анализе нашла су се дела:

– Вјачеслава Иванова – „Достојевски и роман – трагедија”, објављен у књизи *Бразде и међе* (Москва, 1916). Полемишући са Ивановим, Бахтин врло обазриво доводи у питање предложени тип „роман трагедије”, будући да се књигом о Достојевском и доцније објављеном – *Вопросы литературы и эстетики* (1975) уврстио у водеће теоретичаре и типологе романа. Нарочите аналитичке способности Бахтин је показао у обухватним одељцима књиге: „Слово в романе” (стр. 72–233), „Формы времени и хронотопа в романе (Очерки по исторической поэтики)”, (стр. 234–407), „Из предистории романного слова” (стр. 447–483). Бахтинова анализирана књига може се ваљано поредити са сродном књигом Елеазара М. Мелетинског – *Ввод в историческую поэтику епоса и романа* (Москва, 1986, Београд, 2009).³

³ Теоријом и типологијом романа бавио сам се много исцрпније и систематичније у тетралогии поетичко-естетичких монографија – *Митеме и йоейеме Томаса Мана* (Нови Сад, 2007, стр. 332), *Анаграми и крийшограми у романима Умбертиа Ека* (Подгорица, 2009, стр. 250), *Лавириний чаробной реализма Габријела Гарсије Маркеса* (Подгорица, 2011, стр. 360) и *Снови и судбине у нарайивной прози Михаила А. Шолохова* (Подгорица, 2021, стр. 294). Многе од анализираних

– С. Аскољдова – „Религијско-етички значај Достојевског”, објављен у књизи – *Ф. М. Достојевски. Чланци и мајеријали* (Москва–Лењинград, 1922). Бахтин хвали ауторово инсистирање на „Задивљујућој унутрашњој самосталности јунака романа” (стр. 64), али непосредно потом замера Аскољдову што је као доминанту предложио „монолошку”, а не „дијалошку форму”, што практично значи да је дијалогизам увек и у свему претпостављен монологизму, за који се, иначе, континуирано залагао још и В. В. Виноградов.

– Леонида Гросмана књизи *Поеџика Достојевској* (Москва, 1925). Од свих анализираних достојевиста Бахтин највише симпатија показује за доприносе Л. Гросмана. Висок степен усаглашености двојица аналитичара постижу у расправи о „вечитом дијалогу”, односно о „дијалогу романа”, јер је дијалог део „драмске форме”, те није само реч о процесу дијалогизације (стр. 69). Сродна су и мишљења двојице аналитичара о идеографема „мистерија” у делу Достојевског.

– Знатно мање пажње посветио је Бахтин проучавању доприноса Ота Клауса и његовој књизи – *Dostojewski und sein Schicksal* (Berlin, 1923). Клаус заслужује похвале када тврди да је Достојевски „многостран и непредвидљив”. Истоветно Бахтин поступа и са В. Комаровичем, који се бавио типом издвојених сижеа, као и Б. М. Ендељгартом, који пише о три средишта романа (*средина, њло, земља*).

– Много више пажње посвећено је невеликом прилогу А. В. Луначарског „О ’многогласности’ Достојевског” (1929). Бахтин одаје признање Луначарском јер је „веома прецизно и широко поставио проблем полифоније”, тврдећи да је Достојевски полифонију пронашао у делима Шекспира и Балзака. Неке од Бахтинових закључака преузео је слависта Миладин Вуковић у докторској дисертацији – *Естетички њољеди Луначарској* (Никшић, 1988).

– На крају дијакхронијско-синхронијског прегледа руских и страних достојевиста Бахтин је посебну пажњу посветио В. Б. Шкловском. Заједничко им је мишљење да Достојевски радо и често априори конципира своје романе, да их временом развија и усавршава, да размишља о њима, допуњава и чини структурно сложенијим. Заједнички им је и закључак да Достојевски свесно и вољно оставља утисак *недовршености романа*, јер сви су одговори привремени, а само су питања вечна. Очигледно, и Достојевски, и Бахтин и Шкловски сагласни су са Аристотеловом апофтегмом: „Могућности су увек нешто више од реалности”. Од бројних збор-

---

тема и проблема сврстао сам у избор – *Методје и дометџи савремене науке о књижевности* (Подгорица, стр. 500, у штампи).

ника издатих у овом периоду, Бахтин је издвојио само један – *Сиваралаштиво Ф. М. Достојевској*, издање Академије наука СССР, 1959, указавши на Л. П. Гросмана и његово мишљење да се о роману може говорити као о контрапункту, с обзиром на музичку природу композиције романа.

Сагласан са теоријом „отвореног дела”, коју је дефинисао семиолог У. Еко, као и са теоријом „отвореног друштва”, коју је дефинисао филозоф К. Р. Попер, Бахтин је правремено увидео значај обновљене *јенолоије*, као теорије врста и жанрова, и томе посветио обимну расправу „Жанровске карактеристике у делима Достојевског и сижејно-композиционе одлике тих дела” (стр. 162–251). Бахтину је блиска и постојећа теорија „бинарих опозиција”, коју настоји да учини функционалном на тај начин што је предложио употребу три врсте хибридизације – језика, културе и жанрова. Бахтин очито тежи спајању дијаде у монаду (поетику времена и поетику простора насловио је неологизмом – *хроноиој*), итд. Аналитичар при томе помно води рачуна о односу и међуодносу детаља и целине. Све се развија на бинарним опозицијама, од којих једну представља процес интеграције и дезинтеграције научних дисциплина. У другој половини XX века развила се метапоетика (њу су нарочито пригрлили постмодернисти), теорија књижевне историје (у књигама К. Гиљена и К. Улига), као и теорија књижевне критике (у књигама Џ. К. Ренсома, Н. Фраја, П. де Мана и М. Кригер, а код нас у књигама С. Петровића, С. Марића, Н. Кољевића, П. Палавестре и М. Радуловића).⁴

У заслуге М. Бахтину требало би убројати и то што се он, у дијалогу са читаоцем, не либи да саопшти низ одрживих претпоставки. Једну од њих представља будућа анализа односа форме и садржине, о чему Бахтин пише: „Достојевског сматрамо једним од највећих иноватора у области уметничке форме. Он је стварно, по нашем мишљењу, потпуно нови тип уметничког мишљења, који смо условно назвали полифонијским” (подвукао М. М. Б.).

На крају уводне целине истакао бих подстицајност Бахтинове поетичко-естетичке монографије о Ф. М. Достојевском када је у питању рецептивни модел, не само у руској него и у другим словенским и европским књижевностима и науци о њима. Захваљујући

⁴ Поводом објављивања двотомне *Историје српске књижевне критике (1768–2008)* написао сам студију „Историја критике као историја идеја (Домети српске књижевне критике)”, 2009, а поводом седамдесетогодишњице живота М. Радуловића и студију „Уметност живљења и умеће исказивања (Теоријско-критичка опредељења Милана Радуловића)”. Упутно је видети и истородну студију „Допринос Милорада Живанчевића развоју савремено југославистике и полонистике”, објављену у књизи студија и огледа – *Значења и тумачења књижевних дела* (Нови Сад, 2018, стр. 221–254).

и вредном преводу Милице Николић (Београд, 1967), између осталог, Никола Милошевић је најпре објавио инструктиван предговор књизи – *Проблеми њојшике Досџојевској*: „Бахтиново тумачење Достојевског” (стр. 7–45), који чини део до тада необјављене расправе „Религијско-филозофско и структурално тумачење Достојевског”, а затим и филозофско-социолошко-психолошку монографију – *Досџојевски као мислилац* (1990).

Имајући у виду све до сада речено, мишљења сам да је Н. Милошевић, као један од реномираних југословенских достојевиста, био сасвим у праву када је на почетку бављења достојевистиком пророчки саопштио следеће мишљење:

Бахтинов рад о Достојевском је врхунски израз једне школе у естетици и теорији књижевности. Штавише, могло би се рећи без икаквих претеривања да у оној серији твораца великих интелектуалних конструкција која почиње од најранијих времена људске културе М. Бахтину припада почасно место. Надамо се да није далеко дан када ће дела овог аутора, који својим културно-историјским значењем далеко прелазе оквире Русије, постати класични, незаобилазни део светске културне традиције (стр. 49).⁵

2. ИСТОРИЈСКА КРИТИКА И ИСТОРИЈСКА АКТУЕЛИЗАЦИЈА ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА (Милосав Бабовић: *Досџојевски код Срба*, 1961)

Српски научници који су се дуго и доследно бавили теоријом, историјом и психологијом књижевне критике сагласни су у томе да се она може поделити на пет типова: а) „ерудитска критика” Љубомира Недића, б) „естетичка критика” Богдана Поповића, в) „импресионистичка критика” Јована Скерлића, г) „историјска критика” Павла Поповића и д) „стваралачка критика” Исидоре Секулић и Бранка Лазаревића. У југословенском књижевном и научном

⁵ Филозофији књижевности посвећене су две књиге Миливоја Солара – *Увод у филозофију књижевности* (Загреб, 1978) и *Филозофија књижевности* (Загреб, 1985), а психологији стварања две књиге Николе Милошевића – *Психологија знања* (Београд, 1989) и *Филозофија психологије (Оглед из диференцијалне филозофије)*, Београд, 1997. У првој Милошевићевој књизи највећи је део посвећен теми „Психолошке претпоставке Ничеове филозофије” (стр. 11–328). Занимљиво је напоменути да је у све три духовне дисциплине (теорији, поетици и естетици), као и у две специјалистичке дисциплине (филозофији и психологији стварања) главни акценат стављен на књижевност, а не на филозофију. Веома су занимљиво профилисане методе и методологије које су посвећене проучавању њојшмодернизма, а чији су репрезенти: Линда Хачин – *Поетика њојшмодернизма (Историја, теорија, фикција)*, 1988, Тери Иглтон – *Илузије њојшмодернизма* (1997) и Михаил Епштејн – *Појшмодернизам* (1998).

ареалу најпродуктивнијом се показала „историјска критика”. У предговору књизи *Павле Поповић и историјска критика* (Београд, 1979) Палавестра тврди како се она разгранала у четири уже дисциплине: „критика текста”, „биографска критика”, „критика укуса” и „компаративна критика”, у покушају да превлада видна ограничења сопствених и туђих метода и методологија.⁶

За разлику од поетичко-естетичке монографије М. М. Бахтина, у којој је доследно применио метод историјске актуелизације, познати слависта и југослависта Милосав Р. Бабовић (1921–1997) је свестрано пригрлио метод књижевноисторијске актуелизације, будући да се ради о истинском полиграфу (сликару, белетристи, филологу, преводиоцу и књижевном педагогу). Његов запажени уметнички, стручни и научни рад може се поделити у две етапе: прва је махом посвећена славистици (1952–1981), а друга махом југославистици (1982–1997). Током четири и по деценије непосредног рада Бабовић је као књижевно и научно наслеђе оставио десетине оригиналних и преведених књига, као и 510 библиографских јединица, које је савесно прибележила и класификовала Марија Ацић у споменици *Милосав Бабовић (1921–1997)*, ЦАНУ, Подгорица, 2002, стр. 81.⁷

За тематику и проблематику којом се бавим репрезентативна су три Бабовићева посебна издања: 1. историјскокњижевна монографија – *Досијојевски код Срба* (Титоград, 1961, стр. 527), 2. поетолошки конципирана књига студија, огледа и чланака – *Стиваралашћиво Досијојевској* (Београд, 1981, стр. 100) и 3. *Руски реализми XIX века* (Титоград, 1986, друго издање, стр. 399). Као што је познато, Бабовић је допринесио афирмацији руске књижевности запаженим уџбеницима, као и преводима дела Ф. М. Достојевског, Л. Н. Толстоја, Л. Леонова и А. М. Шолохова. Јубиларно издање

---

⁶ Палавестра тим поводом пише: „Врста критике за коју се Поповић определио, названа је историјском, док је њен задатак не толико да оцењује колико да објашњава књижевна дела, да осветљава њихов постанак и да утврђује све оне чиниоце који могу допринети бољем разумевању књижевности” (стр. 8). Осим П. Поповића, у групу историчара књижевности Палавестра је још уврстио и Тихомира Остојића, Петра Колендића, Војислава М. Јовановића, Драгољуба Павловића, Ђорђа Сп. Радојичића и Младена Јесковца. Њима сам придружио Харалампија Поленаковића, Јевта М. Миловића, Мирослава Пантића, Боривоја Маринковића и низ других савременика.

⁷ Упутно је видети и два зборника радова монографу у почаст: *Научно дјело Милосава Бабовића* (Културно-просветна заједница, Подгорица, 1991, стр. 111, у коме су заступљени прилози: Ч. Вуковића, Н. Вуковића, В. Вулећића, З. Божовића, М. Вуковића, Б. Човића, Д. Копривице, М. Вулевића и М. Ацић), као и *Научно дјело академика Милосава Бабовића* (ЦАНУ, Подгорица, 1996, стр. 305, у коме су заступљени прилози: М. Мојашевића, Н. Грознове, Б. Човића, М. Вуковића, Д. Копривице, Л. Адлен, П. Г. Пустовојте, Г. Б. Пономарева, З. Божовића, И. А. Чароте и других научника).

Достојевског садржи 20 књига, а честа су и појединачна издања његових дела: *Злочин и казна* (1958), *Зайиси из мртвој дома* (1959), *Зайиси из подземља* (1962), *Понижени и увређени* (1963, 1966), приповетке у три књиге (1975) и капитално дело – роман *Браћа Карамазови* (1981).

Аналитички, синтетички и интерпретацијски модел Бабовић је обogaћивао дoметима руске и словенске књижевности, као и проучавањем дела српског и црногорског књижевног наслеђа, у жељи да бар у извесној мери модернизује сопствену методологију. Истину говорећи, он у највећој мери припада тзв. „универзитетској критици”. У њој је, евидентно, више пажње посвећено примењеној него теоријској равни проучавања (а), затим је више пажње поклањано супстанцијалној него релацијској теорији (б); упркос повременој употреби еклектичних метода, било да се ради о продукционом, било о рецептивном методу у литературологији и лингвистици.⁸

Временом је Бабовић стицао нова животна искуства и аналитичка сазнања. Методолошки посматрано, прва (*Достојевски код Срба*, 1961) и последња књига (*Поетика Горској вијенца*, 1997) могу се третирати као два пола бинарне опозиције, о чему сам опширније писао у недавно објављеној студији „Бабовићев допринос развоју његошологије” (2018). При томе сам посебну пажњу обратио на низ суштински важних парадигми М. Бабовића, које је често исписивао у виду апофтегми: „Живот треба више волети од логике”, „Дубински смисао текста” или „Фазе аналитичких операција”, на пример. Максимум својих аналитичких и интерпретативних способности Бабовић је показао низом запажених прилога о Л. Н. Толстоју, Л. Леонову и М. А. Шолохову. Када је у питању дело Достојевског, поуздано се може закључити да су најрепрезентативније две студије: Предговор *Сабраним делима* Достојевског (Београд, 1971, стр. 1–50) и „Поема ’Велики Инквизитор’” (у *Зборнику за славистику Мајице српске*, Нови Сад, бр. 20, 1981, стр. 23–54).⁹

⁸ О Бабовићевој тежњи ка модернизацији примењених аналитичких поступака и константних настојања да се традиционални модел релативно иновира неким од модерних поступака XX века (интуicionизма, руске формалне школе, структурализма, феноменологије, граматологије и постмодернизма) махом сведоче прилози из друге фазе стваралачке метаморфозе (1982–1997). Судећи по Бабовићу, аналитичар остаје вечити дужник белетристу као заслужнику, о чему, већ у првој реченици књиге о Достојевском, он каже: „Свако излагање о Достојевском почиње стрепњом, а завршава се осећањем неиспуњеног дуга” (стр. 11).

⁹ Ради се најпре о студији „Југославистичке теме Милосава Бабовића”, објављеној у првом зборнику радова (стр. 25–46) и подељеној на четири сразмерне целине: „Зашифровано значење слике”, „Плурализам прилаза одређеном опусу”, „Фаза аналитичке операције” и „Белешке”, а потом и о студији „Ана-

Бабовићеви портрети руских писаца објављени у удбеницима – *Руска књижевност деведнаестог века* (књига 1) садржи исцрпне анализе дела Њекрасова, Тјутчева, Гончарова и Достојевског и *Руски реалисти деведнаестог века* (књига 2) садржи исцрпне анализе дела Фета, Островског, Салтиков Шчедрин, Толстоја и Чехова. Они су синхронно или апостериорно, у појединостима или целини прештамповани у периодичним публикацијама или књигама. У њима се Бабовић залагао за оне врсте реализма које теоретичари, типолози или генолози називају „интегралним реализмом”, мада он историјски није коначно дефинисан све до данашњих дана.

Такође је видно да у свим успешним прилозима овог слависте и југослависте доминира полемичка нота, због чега је међу пријатељима стекао ласкави епитет „наш Белински”. Потврду за овакав закључак пронашао сам у расправи о комплексном делу Л. Леонова, о чему Бабовић пише: „Али истовремено оцртава и уметникову концепцију света: у мноштву координата она има две доминанте – универзалну конфликтност и релативитет свих појава” (стр. 149). На то глобално опредељење упозорава већина наших и страних слависта и југослависта. У сфери филозофије и психологије стварања Бабовић следи линију дијалектичких процеса, појава и збивања, потом потребу удовољавања захтевима новог времена и читалаца, залажући се за поновно успостављање вредносне скале књижевне уметности, као и науке о њој.¹⁰

У монографији о Достојевском Бабовић се априорно определио за хронолошку, уместо за типолошку анализу. У мозаично оствареној композиционој и конструкционој схеми он је као прворазредни циљ поставио откриће нових научних чињеница, а тек потом се посвећује пласирању и презентацији тих чињеница. Уопштено говорећи, монографија се може поделити у три целине. Прва обухвата „Предговор”, „Увод”, „Најраније помене о Достојевском”

литички метод Милосава Бабовића”, објављеној у другом зборнику радова (стр. 71–86), посвећен аналитичаревим књигама – *Песници и револуција* (1990) и *Њеџи и следбеници* (1993).

¹⁰ О Бабовићевом стручном, научном и педагошком раду писало је више наших и страних слависта и југослависта. Овом приликом истакао бих четири таква прилога: „Достојевски и Леонов” (1991) Драгана Копривице, „Бабовићева концепција књижевне историје” (2007) Миладина Вуковића, „Великан наше русистике” (1997) Бранка Поповића и „Живот посвећен Достојевском” (2007) Зорана Божовића. Све прилоге о Бабовићу Б. Поповић је објавио под заједничким називом „Записи о Милосаву Бабовићу” (I–IV) и уврстио их у књигу – *Кришћичка мишљења* (Београд, 2002, стр. 161–175).

Од страних слависта и југослависта споменуо бих: А. Овакимјана, А. Л. Григоријева, В. А. Кованова, А. Овчаренка, Н. Грознову, А. Бритикова, Б. Бјелокозовича, Р. Паролека, М. Ален, М. Вегнера, М. Депенмана, Р. Опица, Фастинга, Г. Германова, В. Колевског, П. Тројева, М. Гургулова, М. Новикова, А. Ковача, Л. Миларда, Т. Баротија, Фридлендера, П. Тонера, П. Пустовојту.

и „Прилоге о животу и личности Достојевског”. Друга представља средишњи део монографије и обухвата: „Прилоге о Достојевском – писцу”, „Прилоге о мисли Достојевског и „Утицај Достојевског на нашу књижевност”, док бих трећу целину дефинисао као „бочно осветљење” (по Шкловском). Она обухвата главе: „Достојевски – тема у нашој књижевности”, „Превођење Достојевског код нас” и „Достојевски на сцени наших позоришта”, након којих следе: „Закључак”, „Резиме” и „Регистар”.¹¹

Бабовићеве парадигматске (вертикалне) и синтагматске (хоризонталне) осе прожете су и изукрштане веома занимљивим ауторским коментарима, посебно уколико се истовремено ради и о „полемициким чвориштима”. Прво од таквих чворишта представља полемика Исидоре Секулић са Драгутином Прохаском, а поводом његове монографије – *Фјогор Михаилович Досјојевски* (Загреб, 1921), а друга полемика Владимира Вујића са С. Цвајгом и његовом књигом – *Dostojewski* (на немачком, 1920, на српском 1931). Трећа је полемика Милана Турчина са Б. Јефтићем; четврта Ј. Бадалића са И. Невистићем, а тек пета је Бабовићева полемика са Ј. Бадалићем, В. Вујићем и Б. Лазаревићем. Бабовић чешће користи жанр *neikos* (полемику са познатим опонентом), а ређе жанр *dijatriba* (полемику са непознатим опонентом). Лимитирајући фактор за Бабовића представљао је недостатак Лазаревићевих *Сабраних дела* у шест томова (Београд, 1984–1988), о којима сам опширније писао у студији „Филозофија уметности и филозофија критике у тумачењу Бранка Лазаревића” (САНУ, Београд, „Глас”, књ. 21, 2006, стр. 113–135).

Када потребе аналитичког модела то захтевају, Бабовић, по правилу, прелази из примењене равни у теоријску раван расправе, користећи предности теоријске актуелизације проблема и апорема. Највише пажње у тој равни посвећује трима чвориштима:

а) дефинисању односа двеју доминантних стилских формација у XIX веку – романтизму и реализму, као и њиховој интерференцији. На почетку трећег одељка Треће главе Бабовић пише:

Реализам је проблем о коме су, у написима о његовој поетици, казана најразнороднија схватања и судови. Чак и прилозима једног те истог критичара среташу (се) различита мишљења (стр. 152).

¹¹ У књизи *Сиваралачићво Досјојевској* (1981) нема садржаја. У поновљеном издању (*Досјојевски*, 2007), осим предговора Зорана Божовића, књига садржи још 11 прилога: 1. Увод, 2. Јадни људи, 3. Двојник, 4. Записи из мртвог дома, 5. Понижени и увређени, 6. Записи из подземља, 7. Злочин и казна, 8. Идиот, 9. Зли дуси, 10. Младић и 11. Браћа Карамазови. Међутим, издавач није словима уносио наведене међунасловне, него је уместо њих уносио арапске бројеве (од 1 до 11).

б) расправа о процесу *периодизације* увелико допуњава расправу о претходном проблему, јер је монограф у средиште расправе увео однос друштвене историје према историји књижевности. О томе он пише:

Периодизацију је најприродније извршити према књижевним правцима који су настајали у њој, развијали се и смењивали. Тиме се не запоставља веза литературе са друштвеним животом, већ се успоставља нормални ред ствари: друштвена историја добија место које јој припада у развојном процесу литературе, а примат се даје појавама књижевне историје (стр. 18–19).

в) укључивању у дискусију са претходницима и савременицима, када они на њега интерактивно делују, тј. када омогућавају међусобно „варничење духа”. Такав пример налазим у четири огледа И. Секулић посвећена Достојевском, од којих за ову прилику издвајамо само два: „Достојевски уз лектуру његових списа” (1922) и „О Достојевском – неколико речи за увод” (1931). Одмах на почетку другог огледа ауторка сведочи о грандиозности пишчевог генија, способности и дела:

Достојевски је врх над врховима, сур, самотан, тужан, али врх. Сва обрађена тла, све косе и падине, све шуме и перивоји и насеља могу бити, и јесу, својина других народа и раса, али врх је наш, славенски. На највишој тачци човечнога, страдалнога, и зато доброга и смелога, пободена је застава руска, славенска [...].

Дело Достојевског није литература, него чудо (стр. 312–313).

У складу са захтевима „историјске критике”, Бабовић је у целини реализовао читав низ априорно одабраних циљева. Његов допринос огледа се у низу открића, интерпретација и коментара који несумњиво доприносе богаћењу сазнања у књижевноисторијској врсти проучавања, чак и онда када су позитивистички дефинисана. На тај начин Бабовић је помагао испуњавању научног преокрета који је предложио Гистав Лансон (1903) – да се осим *историје књижевности* *највише књижевна историја* која нам недостаје и која је данас поново неостварива. Лансоново мишљење подржавао је и Лисјен Февр четири деценије касније (1941).

Значајне резултате Бабовић је остварио у „биографији доба”, много веће и приметније у „биографији писца”, а највеће у „биографији дела”. При томе ваља истаћи још један допринос који савремена наука о књижевности није ни поменула. Ради се најпре о два развојна процеса: генерирању поетских идеја и генерирању

књижевног текста. Њима монограф показује висок степен књижевне емпатије, било да се ради о продукционом (у мањој), било о рецептивном моделу (у много већој мери). Ради се о аналитичару полиграфу који, захваљујући управо емпатији, показује висок степен хармоније „духа који ствара” и „душе која пати”, да се послужимо поделом коју је предложио Томас Стерн Елиот.

3. О ПРОЦЕСУ МИТОЛОГИЗАЦИЈЕ И РЕМИТОЛОГИЗАЦИЈЕ ИЛИ ЕРУДИТНИ РОМАН КАО МИТЕМА И ПОЕТЕМА

(Миливоје Јовановић: *Досјојевски: од романа тајни ка роману-мита*, 1992)

Неки од савремених теоретичара књижевности (Светозар Петровић, на пример) више пута су и различитим поводима упозоравали на заводљивост употребе реторике наслова, поднаслова и међунаслова. Најчешћа је употреба *термина-индикатора* (са широком палетом метафоричних значења), а веома често се употребљавају и *чврсти термини* (са логички прецизно дефинисаним кругом значења). Расправу о реторичности наслова познатог слависте и југослависте Миливоја Јовановића (1930–1997) – *Досјојевски: од романа тајни ка роману-мита* (1992) започео је сâм монограф још у „Уводу” тврдећи да је читаву деценију и по утрошио уводећи у праксу два средишна типа романа у жанровско разноврсном опусу Ф. М. Достојевског. Осим наведене монографије, исти аутор је посветио писцу још две књиге – *Досјојевски и руска књижевност XX века* (1985) и *Досјојевски: од романа тајни ка роману-мита. Метаморфозе жанра* (1993).¹²

Јовановић тврди да се идеја Достојевског о „роману тајни” најпре трансформисала у „роман-мита”, на што указује Вјечеслав Иванов у књизи *Досјојевски: ирагедија–мити–мистици*, који резолутно тврди: „Стога дела Достојевског морају почивати на митским представама, што се потврђује присуством ентолошких мотива у његовима главним остварењима”. За разлику од Иванова, Топорова и Јовановића, мишљења сам да су *проблеми* решиви (када је у питању „роман-мита”), али да су *ајореме* нерешиве (када је у питању „роман тајни”). Пре више деценија, у књизи *Симболика* у

¹² М. Јовановић је познати белетрист, литературолог и преводилац (преводио је Буњина, Горког, Еренбурга, Иванова, Леонова, Асенова, Незвала, Пастернака, Пушкина, Л. Н. Толстоја, Платонова, Солжењичина, Шолохова и других). Осим три наведене књиге, објавио је још и – *Умешност Исака Бабеља* (1975), *Ушћица Михаила Булакова* (1975), *Пољед на руску и совјетску књижевност* (1980), *Руски песници XX века: дијалози и монолози* (1992) и друге.

Библији, Пол Дил исправно тврди да је *шајна* неодгонетљива по својој природи, односно да „објашњена тајна” није више ни „тајна” ни „објашњена”. Истомишљеник П. Дила је Умберто Еко, који у књизи *Границе тумачења* још прецизније и потпуније дефинише *ајорему*: „Сваки предмет, земни или небески, крије у себи *шајну* која се *ишче* иницијације (подвукао У. Еко). Но, откривање такве тајне, по мишљењу херменеутичара, ничему не служи. Сваки пут кад помислимо да смо открили неку тајну, она ће то бити само ако упућује на неку другу, у склопу напредовања некаквој коначној тајни” (стр. 45).¹³ Та „коначна тајна”, претпостављам, егзистира у оквиру нове дисциплине коју је Еко дефинисао као *изалоију* (све у њој пребива иза логоса).

Јовановић је, међутим, само делимично у праву када при крају „Увода” пише: „Како се види, за нашу тему нема ни много потпоре у литератури”, јер се овај закључак више односи на тип „романа тајни” него на тип „романа-мита”. У продукционом моделу монографа оспоравају такви ствараоци и мислиоци какви су: Томас Ман у тетралогiji романа *Јосиф и његова браћа* (1933–1943) и антиутопијском роману *Доктор Фаустус*, као и Херман Хесе у познатом роману *Игра сјајних њерли*, у коме је Т. Ман епски субјект. У сфери митологије, да споменем само најважније, оспоравају га врсни митолози, као што су Џемс Џорџ Фрејзер (*Златна брана*, у 12 књига), Карл Керењи (*Mythos in verbaler Form*, 1960), Зенон Косидовски (*Библијске лејенге*, 1977), и пре свих описаних Елеазар М. Мелетински (*Поетика митта*, 1976), о којима сам опширније писао у поетолошко-естетичкој монографији *Митеме и њоемеме Томаса Мана* (2007). У том светлу посматрано, занимљиво је и мишљење П. Дила да је митолошки роман Т. Мана посвећен процесу *идеализације*, док је роман Ц. Џојса посвећен процесу *банализације митта*.¹⁴

¹³ У студији „Поетика и поетолошка апоретика” (1999) указао сам на етимологију двеју категорија у грчком језику: *џроблем* (*to problema*) означава: клисуру, насип, одбрану, научни задатак, спорно питање итд.), док *ајорија* (*he aporia*) означава неприлику, тешкоћу, оскудицу, сиромаштво, неизвесност, па Дарио Полшек у раду „Спознајне апорије” (1987) пише да је *ајорија* „нешто мање спознатљиво, тешко, мучно, које задаје неприлике”, док сâм Хартман тврди да је апоретика усмерена на „обраду и истицање досега проблема”.

¹⁴ Неопходно је да овом приликом поменемо расправу Е. М. Мелетинског „Митологизам у књижевности ХХ века” (1976), у којој аутор веома сугестивно пише о односу „светле граматике” (код Т. Мана) и „месечеве граматике” (код Ц. Џојса). Истоветно становиште има и Косидовски у следећем запису: „Све што читамо о праоцима изванредно је занимљиво, богато драматичним ситуацијама, пуно догодовштина и необичних анегдота. У причама се открива човек целовит, нама близак по својим манама, врлинама и сукобима. Управо зато Библија је била и биће увек савремена. Она је исечак из живота древних епоха, која тумара, а неким се чудом одржао у бурним временима, а сад нам омогућава да загледамо у сâму дубину непролазног и архиљудског” (стр. 74).

Извесно неслагање са Јовановићевим становиштем могућа су уколико основну пажњу посветимо процесу митологизације, процесу де-митологизације и процесу ре-митологизације. Неслагање проистиче отуда што се идеографеме *свеиџа џајна* и *миџ* често тумаче као композитни појмови.¹⁵ Тако, на пример, монограф користи дијаду: *миџеме* и *џоеџеме*, а требало би да користи тријаду: *миџема*, *џоеџема* и *миџоџоеџема*. *Миџему* сам дефинисао као продукт колективне имагинације, *џоеџему* као продукт индивидуалне имагинације, а *миџоџоеџему* као интегрални књижевни жанр. Чисту *миџему* представља тетралогичја *Јосиф* и *Њеова браћа*, чисту *џоеџему* *Чаробни бреј*, а чисту *миџоџоеџему* *Докџор Фаусџус*, која је настала уз видно присуство „туђих гласова” (А. Шенберга и Т. В. Адорна), уз коју иде и ауторски коментар Т. Мана *Насџанак Докџора Фаусџуса*. Њима би требало придружити и критичка мишљења Т. Мана и Х. Хесеа о роману, што је редовна пракса коју примењују аналитичари попут М. Јовановића.¹⁶

Већ овлашна анализа монографије о Достојевском показује да је Јовановић усвојио мишљење Бориса А. Успенског, саопштено у књизи – *Поџиџка комџозиџије* (Москва, 1970, Београд, 1979). У њој аутор предлаже употребу „композиционог прстена”, чију прву половину чини „Увод” (стр. 5–27), а другу „Закључак” (стр. 343–352). Судаџи по мозично конструкционој композиционој схеми, Јовановић све постојеђе парадигматске и синтагматске осе своди у оквире „петокњижја” (пенталогичје): *Злочин* и *казна*, *Иџиоџи*, *Злоџуси*, *Младић* и *Браћа Карамазови*, на основу чега се може потврдити постојање априорне концепџије и вредновања свих пишчевих романа.

„Варничење духа” ствараоца и аналитичара првенствено зависи од белетристичких и литературолошких предложака, који су у достојевистици бројни, богати, сложени и изазовни, да их је по бројности, богатству, сложености и изазовности тешко поредити са неком другом, сродном или разнородном врстом структуралних и мултидисциплинарних истраживања. Енормну аналитичку енергију Јовановић посебно исказује у *џексџолоџији* и *џенолоџији*, када је у питању примењена раван, а потом и у *нараџолоџији* и

¹⁵ Међу значајне достојевисте XX века уврстио бих и Алфреда Бела, о чијим прилозима Јовановић веома афирмативно пише, као и књиге Владимира Захарова – *Сисџем жанрова Досџојевској*. *Тџиолоџија* и *џоеџиџка* (1985) и Алберта Ковача – *Поџиџка Досџојевској* (1987).

¹⁶ Примарна симпатија Т. Мана у руској књижевности био је Ј. Н. Толстој, али је веома ценио и књижевни опус Ф. М. Достојевског. Њему је написао поговор „Достојевски с мером”, док је Херман Хесе написао чак четири критичка текста: „Младић”, „Браћа Карамазови или пропаст Европе”, „Мисли уз ’Идиота’ Достојевској” и „О Достојевском”. Дело Достојевског било је чест предмет интерсовања Владимира Набокова, са критички интонираним мишљењима, те није никакво чудо што му је Јовановић посветио толико пажње у монографији.

компаративистици, када је реч о теоријској равни изучавања. Стога је лако схватљива ноторна чињеница да монограф метод *анализе* претпоставља методу *интерпретације*, а метод *синтезе* методу *компарације*. То се види у најрепрезентативнијим одељцима књиге: *Злочин и казна* (стр. 39–118), *Злогуси* (стр. 119–186) и, у највећој могућој мери, у *Браћи Карамазовима* (стр. 287–341).

Анализу најпознатијег и најчешће анализираног романа Јовановић је започео из спољњег концентричног круга, какав представља религијска тематика и проблематика:

То је, разуме се, морало условити примарни значај старозаветних, новозаветних (посебно у Ренановој транскрипцији), апокрифних и литургијских извора овога дела у склопу интертекстуалних веза, којима се придружују дела светих отаца (од Фрање Асишког до Исака Сирина), па и неки фолклорни фрагменти; у том погледу Достојевски се одиста приближио концепцији *бојословског романа*, колико је његово заснивање било могућно. Непосредно са овим, *Браћа Карамазови* су одржали традиционални додир са биографским подтекстом (стр. 287).

Пишући често о присуству „туђих гласова”, са примерима из руске и европске књижевности, Јовановић започиње расправу о једној од најтеже решивих апорија – о међусобним дотицајима, подстицајима и утицајима: богословског и ерудитног романа, утопијског и антиутопијског, егзистенцијалног и фантастичког. Појаву „туђих гласова” и њихове вишестране функционалности монограф види у четири групе извора: 1. „случајним одјецима туђих дела”, 2. „својству интелектуалног декора епохе коме фабула припада”, 3. „одјецима текстова писаца, који су из овог или оног разлога важни за идејну усмереност” романа и 4. „остварењима из основног фонда стваралачких контаката Достојевског, чији се састав (од Балзака до Пушкина) потврђује као мање-више постојан”.

Од сâмог почетка монографије Јовановић се представља као врстан компаратиста. Ширењем обухвата и дубином мисли он стиче епитет читаоца „овлашћеног да тумачи”. Истовремено, он се показује и као компетентни зналац: 1. најпре је у проучавању, генетских или контактних веза (*imagologije*), 2. потом у проучавању типолошких аналогичности и 3. проучавању интердисциплинарне повезаности, о којима занимљиво пише З. Константиновић у књизи *Компаративна виђења српске књижевности* (1993) и другим, објављеним на српском и немачком језику.¹⁷

¹⁷ У недавно објављеној књизи *Компаративистички кваријети* (Нови Сад, 2014), Миодраг Радовић се посебно и исцрпно бавио доприносом српских компаратиста:

Аналитички, интерпретативни и компаратистички модел користи Јовановић, једним делом захваљујући полиглосији (као зналац руског, чешког, пољског и енглеског језика), а другим делом захваљујући емпатији према Истоку (као аморфној) и према Западу (као кристалној цивилизацији). Поређење дела Достојевског са најзначајнијим писцима Запада (од Дантеа, Шекспира и Гетеа, до Шилера и Игоа), а затим се поређење истог дела са најзначајнијим руским писцима (од Пушкина и Гогоља, преко Грибоједова и Л. Н. Толстоја, до Тургенјева и Њекарасова), између осталих, показује не само његово познавање италијанске, француске, немачке, енглеске и руске књижевности него и истовремено познавање глобалних идеја различитих епоха. О томе Јовановић пише на почетку одељка посвећеног *Злочину и казни*:

Припадници двеју различитих, али критичких епоха, Пушкин и Достојевски су први у руској књижевности поставили задатак да ступе у везу са представницима руске и светске уметности речи и савремености и прошлости, преоријентишу, промисле и превреднују ситуацију њихових јунака (песничког субјекта) у складу са сопственим стваралачким намерама (стр. 31).

Ослоњен у великој мери на већ објављене изворе и грађу, лектуру и литературу (примарну и секундарну), Јовановић непрекидно користи критичко издање Достојевског – *Полное собрание сочинений в тридцати томах* (Ленинград, 1974–1975). Но, упркос његовој констатацији да је „документарна основа *Злих духова* добро проучена” (стр. 190), недавно ауторско критичко издање тога романа Зорана Живковића (Београд, 2020, на 1040 стр.) га у великој мери демантује.¹⁸ Овај пример илустративно сведочи о томе да се нове анализе, интерпретације, открића и коментари свакодневно умножавају и да у том послу не постоје границе. Речито

Миодрага Ибровца, Драгише Живковића, Зорана Константиновића и Драгана Недељковића. О књизи сам писао у студији „Домети савремене српске компаратистике (*Компаративни квартејл*)”, објављеној у *Лейбойсу Мајнице српске*, св. 5, 2016, стр. 617–632.

¹⁸ Упутно је видети обиман приказ Димитрија Јаничића „Ново читање старе књиге”, објављен у културном додатку *Полишике* (23. I 2021, стр. 3), у коме приказивач посебну пажњу придаје тумачењу односа „романа – изворнице” према „роману – изведеници”. Најзанимљивије описана судбина IX главе романа *Зли дуси* – „Код Тихона”, коју је за време пишчевог живота царски рецензент испустио из романа. У доцнијим, постхумним издањима није је било на одређеном месту (није инкорпорирана као глава IX) него је објављивана као грађа за роман (што ће рећи – као паралитерарна грађа). У првом српском преводу *Злих духова* (1922) преводилац Косара Цветковић ју је уврстила на одговарајуће место у роману, остваривши прво потпуно издање романа.

сведочанство, такође, пружа тек објављена монографија Соње Томовић Шундић *Велики инквизиџор у дјелу Досџојевској*. На будући развој достојевистике указују не само прилози достојевиста него и еминентних белетриста попут Данила Киша који идеографемама „роман тајни” и „роман-мита” пише: „Стварност је исто толико непознаница, исто толико тајна колико и саме књижевне форме којима покушавамо да их дешифрујемо и фиксирамо.”

Др Радомир В. Ивановић
професор универзитета у пензији
е-mail: anazecevic@gmail.com